

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS NÉPESEDÉSI KÉRDÉSEKRŐL — 1995¹

S. MOLNÁR EDIT—PONGRÁCZ TIBORNÉ

Az elmúlt év őszén, 1995. október-novemberben készült közvélemény-kutatásunk az ország népesedési helyzetére és az államháztartási reformhoz kapcsolódó aktuális családpolitikai kérdésekre vonatkozó lakossági véleményeket vizsgálta. A kérdőíves adatfelvétel a Társadalomkutatási Informatikai Egyesülés (TÁRKI) OMNIBUSZ — ISSP vizsgálatának keretében folyt, a 18 éves és idősebb korú lakosság 1000 fős országos reprezentatív mintáján. Tanulmányunkban a közvélemény-kutatás eredményei közül három olyan témakört emelünk ki, amelyek a Népeségtudományi Kutató Intézet korábbi években végzett közvélemény-kutatásaiban is szerepeltek, így alkalmasak arra, hogy bemutassuk a népesedési helyzettel és a gyermekvállalással kapcsolatos lakossági vélemények alakulását az elmúlt évek távlatában. A közvélemény-kutatás teljes anyaga a Népeségtudományi Kutató Intézet kiadvány-sorozatában jelenik meg.

Vélemények a népességszám csökkenéséről

Magyarországon a 80-as évektől folyamatosan csökken a népesség lélekszáma. Ez szükségképpen kedvezőtlen korösszetételt is jelent, és súlyos gazdasági hatásokkal jár. A 90-es évek elején már nyilvánvalóvá vált, hogy kevesebb, mint két kereső befizetéseiből kell biztosítani egy nyugdíjas nyugdíját. A népességelőszámítások hosszú ideig érdemtelenül figyelmen kívül hagyott jelzései szerint a helyzet 2000 után rohamosan romlani fog; 2010 után az eltartási arány 1,5-re változik. Ez azt jelenti, hogy ekkor már három kereső nyugdíjjárulék-befizetéseiből kell biztosítani két nyugdíjas ellátását. Könnyű belátni, hogy amennyiben a nyugdíjrendszer reformja elmarad, nem kerülhető el a társadalombiztosítási rendszer összeomlása.

Egy radikális nyugdíjreformmal szemben ma meglehetősen ellenálló a közvélemény. Ez sok szempontból érthető is. Az egészségi állapot gyors leromlása a nyugdíjba lépés korhatárának felemelése ellen szól, az alacsony bérek miatt az emberek nem tudnak előtakarékoskodni, a munkanélküliség fenyegető veszélye helyett pedig sokan választják a még mindig biztosabb megélhetési forrásnak tűnő korai nyugdíjazást vagy leszázalékolást. Mint az 1995. évi szociális megszorítások példája mutatta, a reformok sikerét alapvetően meghatározhatja, hogy mekkora a lakosságban a változtatások iránti fogadókészség. A nyugdíjreform alternatíváiról folytatott társadalmi párbeszéd csak akkor lehet eredményes, ha azt egy olyan, széles körű kommunikáció előzi meg, amely reális ismereteket képes nyújtani a népesedési folyamatok perspektívájáról, és amely nyilvánvalóvá teszi a nem kívánatos tendenciák

¹ A kutatás az OKTK támogatásával készült (V. 1029. sz.).

megállításának szükségességét. Ezért is érdekes megtudni, hogyan vélekedik a népességfogyás kérdéséről a lakosság a reformok bevezetésének küszöbén.

Erről 1983 óta rendelkezünk közvélemény-kutatási adatokkal.

A nyolcvanas évek elején a már kirajzolódó kedvezőtlen folyamatok még csak a szakemberek számára voltak ismertek, olyannyira, hogy a kérdés egy ideig tabunak számított, a népességlelőrszámítások dokumentumait titkosították. Ennek egyik oka az lehetett, hogy ebben az időben még mindig kísértett az a szemléletmód, hogy a kedvezőtlen információkat el kell zárni a nyilvánosság elől. (Ilyenek voltak pl. a cigányság, a kisebbségek, a határon kívüli magyarok, a szegénység, a deviancia problémái.) A másik ok, hogy a népesség, a nemzet jövője miatti aggodalmaskodás könnyen megkaphatta az "irredenta", "sovinisza", vagy a hosszú ideig pejoratív jelzőnek számító "nacionalista"-stigmát. Nagy valószínűséggel ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a népességsökkenés problémájának felvetését sokszor még hivatalosan is csak mint valamiféle "érzelmi problémát" kezelték, amelynek gazdasági hatásai vagy egyáltalán nincsenek, vagy ha vannak, akkor nem feltétlenül rosszak. Ilyen körülmények között talán nem is nevezhető alacsonynak, hogy az 1983. évi közvélemény-kutatás szerint abban az időben a felnőtt lakoságnak csak 40%-a tudott a népességfogyás tényéről. Az informáltság ezt követően már gyors ütemben növekedett:

A közvélemény-kutatás éve	A népességsökkenésről tájékozottak aránya (százalék)
	N = 1000 fő/év
1983	40
1985	58
1990	75
1995	70

Ennek egyik oka, hogy a 80-as évek második felében már nagyon sok kedvezőtlen adat került be a nyilvánosságba a lakosság egészségi állapotával, a magas férfi-halandósággal kapcsolatban. (Lásd pl. az 1987. évi "Egészségmegőrzés társadalmi programja" körül megjelenő kommentárokat és az egészség-szociológiai kutatások felfutását.) A másik ok, hogy az 1990. évi választások előtt több párt is programjába foglalta a rossz irányba mutató tendenciák megállítását. De szerepet játszhatott az is, hogy küszöbön állt a terhességmegszakítás engedélyeztetésével kapcsolatos törvény módosítása, amit a közvélemény — a múlt tapasztalataira alapozva — az alacsony születésszám korrigálásának szándékával azonosított.

Az ismereteket mindvégig leginkább az iskolai végzettség befolyásolta. 1995-ben a 8-nál kevesebb osztályt végeztek 57%-a, a 8 osztályt végeztek 66%-a, de a diplomások közel 90%-a volt tisztában a népességsökkenés tényével. Mindenesetre elmondható, hogy a lakosság a problémáról ma meglehetősen jól informált.

Két kérdés lehet érdekes ezek után: mennyire tartják *súlyos* problémának ezt a folyamatot (illetve mennyire tartanák súlyosnak, ha az tartósan fennmaradna),

és milyen következményektől tartanak leginkább (illetve — akik nem érzik súlyos gondnak — miért gondolják így).

Az figyelhető meg, hogy a népességfogyás problémáját a lakosság többnyire az "eléggé súlyos" jelzővel minősíti, 10 éve ez a modális vélemény. Váltakozó a tendenciát "nagyon súlyosnak" tartók aránya. Ez 1985—1990 között volt a legmagasabb, ekkor a lakosság több mint egyharmada vélekedett így. 1985 előtt — amikor az informáltság is csekélyebb volt, és 1990 után — talán mert "megszoktuk", hogy ezzel együtt kell élni — a népességfogyásra kifejezetten aggodalommal tekintők aránya alacsonyabb:

(százalék)

Mennyire tartja súlyosnak, ha folytatódik a népesség fogyása?	A közvélemény-kutatás éve				
	1983	1985	1990	1993	1995
Egyáltalán nem súlyos	7	4	2	9	8
Kevésbé súlyos	22	14	10	20	14
Eléggé súlyos	39	43	49	47	47
Nagyon súlyos	23	34	35	19	26
Nem tudja	9	5	4	5	5
	100	100	100	100	100

A minősítő véleményeket a válaszadók társadalmi-demográfiai jellemzői csak gyengén befolyásolják: az iskolázottabb, illetve a fővárosi emberek között valamivel többen tartják súlyos gondnak a népesség csökkenését. Az azonban megfigyelhető, hogy a párt-szimpatia, illetve a politikai beállítódás árnyalja a véleményeket. A kormányzó pártokkal rokonszenvezők, illetve a magukat baloldali beállítottságúnak tartó emberek között gyakoribb az "eléggé súlyos" minősítés, míg az ellenzéki pártokkal rokonszenvezők, illetve jobboldali beállítottságúak másoknál sűrűbben deklarálják, hogy a népességszökkenés "súlyos gond"².

² A párt-szimpatia a szokásos közvélemény-kutatói kérdéssel mértük: "ha most vasárnap lennének a választások, melyik pártot szavazna?". A kérdés időpontjában, 1995 őszén a kérdezettek 16,2%-a szavazott volna a két kormányzó párt valamelyikére, 20,9% a négy ellenzéki párt közül választott volna, 4,5% nem parlamenti pártot nevezett meg, 58,4% pedig vagy nem ment volna el szavazni, vagy nem jelölt meg a választott pártot. A politikai állásfoglalást egy 10 fokú skálával mértük, melynek 1. foka a baloldalt, 10. foka a jobboldalt jelentette, a válaszadók önbesorolással helyezték el magukat a skála valamely fokán. A kérdezettek 23,3%-a "inkább baloldalinak" (1—4. fok), 17,7%-a "inkább jobboldalinak" (6—10. fok) minősítette magát, 30% a "centrumot" jelölte meg (5. fok), 19% pedig nem kívánt vagy nem tudott felelni.

A vélemények megoszlása a válaszadók politikai preferenciái szerint
Distribution of opinions according to the political preferences of the respondents

(százalék)

Mennyire súlyos probléma a népesség csökkenése?	Kormányzó pártok	Ellenzéki pártok	Nem parlamenti pártok	Nem szavazók	Átlag
	szavazóbázisa				
Egyáltalán nem súlyos	7	10	7	8	8
Kevésbé súlyos	15	11	20	14	14
Eléggé súlyos	56	42	36	47	47
Nagyon súlyos	20	35	33	24	26
Nem tudja	2	2	4	6	5
	100	100	100	100	100
	(N = 16%)	(N = 21%)		(N = 58%)	N = 1000 fő

(százalék)

Mennyire súlyos probléma a népesség csökkenése?	Inkább baloldali beállítottságú	Centrumhoz tartozó	Inkább jobboldali beállítottságú	Nem tudja megmondani	Átlag
Egyáltalán nem súlyos	7	6	12	8	8
Kevésbé súlyos	16	15	12	13	14
Eléggé súlyos	52	49	35	48	47
Nagyon súlyos	20	27	40	22	26
Nem tudja	5	3	1	9	5
	100	100	100	100	100
	(N = 23%)	(N = 30%)	(N = 18%)	(N = 19%)	N = 1000 fő

Felvetett első kérdésünkre tehát az a válasz adható, hogy a lakosság meghatározó többsége 1995-ben "*eléggé súlyos*" vagy "*nagyon súlyos*" gondnak tartotta a népesség lélekszámának fogyását, jóllehet az így vélekedők aránya az 1985–1990 között tapasztalthoz képest átlagosan mintegy 10–11 százalékponttal lecsökkent. A vélemények intenzitását a politikai-ideológiai állásfoglalás árnyalja.

A másik kérdés, hogy milyen következményektől tartanak, illetve milyen következményeket "remélnek" az emberek a népesség csökkenésétől. A szabadon elmondott véleményeket utólag tipizálva az alábbi véleménytípusok rajzolódnak ki:

A népesség fogyása "elég súlyos" vagy "nagyon súlyos" probléma, mert:

- "elfogyunk, kihal a magyarság" 38%
- "nem lesz elég munkaképes ember" 19%
- "előregedik az ország, egészségtelen korstruktúra" 10%
- egyéb vélemény, vagy nem tudja 5%

Összes "aggodalmaskodó" 72%

A népesség fogyása "egyáltalán nem" vagy "kevésbé súlyos" probléma, mert:

- "így is sokan vagyunk, nehéz a megélhetés" 9%
- "nem lenne (akkora) munkanélküliség" 4%
- "nem a létszámtól függ, kisebb országban is lehet jól élni" 2%
- egyéb vélemény vagy nem tudja 7%

Összes "nem aggodalmaskodó" 22%

A mérleg azt mutatja, hogy a népességfogyás következményeit illetően eléggé megoszló a közgondolkodás:

- aggodalmak a magyarság jövője miatt 38%
 - aggodalmak a negatív gazdasági következmények miatt 29%
 - a népességfogyás pozitív következményeire számító remények 15%
 - találgatások, bizonytalan vélemények, "nem tudja"-válaszok 18%
- 100%

A két markáns véleménycsoport ("a magyarság jövője" — "nem lesz elég munkaképes ember") alakulásában az életkor és az iskolai végzettség szerepét érdemes kiemelni. Egyik sem meglepő: a "magyarság jövője" miatti aggodalmak az életkor növekedésével, az aktív korúak létszámfogyatkozása miattiak pedig az iskolázottság emelkedésével válnak egyre intenzívebbé:

"Elfogyunk, kihal a magyarság"

"Nem lesz elég munkaképes ember"

18—29 éves	30%	8-nál kevesebb osztályt végzett	12%
30—39 éves	32%	8 osztály végzett	14%
40—49 éves	39%	szakközépiskola	19%
50—59 éves	47%	szakmunkképző	23%
60 éves és idősebb	47%	gimnázium	26%
		főiskola	28%
		egyetem	31%
Átlag	38%	Átlag	19%

Az "elfogyunk, kihal a magyarság" — vélemény típus ideológiai tartalmat is hordoz. Bár minden megkülönböztetett politikai csoporton belül ez a leggyakoribb aggodalom, a kormánypártokkal rokonszenvezők, illetve a baloldali beállítottságú emberek valamivel az átlagos 38% alatt (34—33%) deklarálják csak ezt az álláspontot, míg az ellenzéki pártok szavazóbázisa, és a magukat a centrumhoz vagy inkább jobboldalhoz sorolók 40% feletti aránya hangoztatja. Különösen érvényes ez az ellenzéki pártok szavazóbázisára, akiknél e vélemény elterjedtsége az átlagost 10 százalékponttal haladja meg.

"Elfogyunk, kihal a magyarság"

(átlag: 38%)

Kormányzó pártok szavazói:	34%	Inkább baloldali beállítódásúak:	33%
Ellenzéki pártok szavazói:	48%	Centrumhoz tartozók:	41%
Nem parlamenti pártok szavazói:	31%	Inkább jobboldali beállítódásúak:	43%
Nem szavazók:	39%	Semlegesek:	41%

Nem mondható el ugyanez a gazdasági tartalmú aggodalmakról; ezek megítélésében gyakorlatilag teljesen egyformán gondolkoznak a politikai paletta szereplői, az előző évről lényegesen mérsékeltebben tartva a kedvezőtlen gazdasági következményektől.

A kutatás figyelemreméltó tapasztalata, hogy a népességfogyás súlyosságának és várható hatásának megítélése a közgondolkodás meglehetősen zárt, elkülönülő tartománya. A kérdőív lehetőséget adott annak vizsgálatára, hogy

- a családcentrikus, gyermekcentrikus beállítódású emberek,
- a családtámogatási rendszer megváltozását ellenzők,
- a nemzeti érzéssel, magyarságtudattal erősen azonosulók, vagy
- a személyes jövőjükre bizonytalanul tekintők, pesszimisták

körében vajon intenzívebb-e a magyarság miatti aggodalom, illetve nagyobb fokú-e az érzékenység a népességcsökkenés vélt következményeinek valamely típusa iránt. Ilyesfajta látványos, szignifikáns erősségű összefüggést azonban nem lehet kimutatni. Ez azt jelenti, hogy bár a népességfogyás ténye ismert a lakosság körében, a tendencia hatásainak megértése jelenleg meglehetősen elvont probléma az emberek számára, és kevésbé vagy egyáltalán nem kapcsolódik össze a mindennapi gondolkodás más elemeivel. Az azonban nem kétséges, hogy az átfogó társadalmi reformok szükségességét hangoztató kommunikáció nemcsak gazdasági megfontolásokra támaszkodhat, hanem joggal építhet a nemzetféltség attitűdjére is, amely iránt a lakosság — politikai, világnézeti állásfoglalástól függetlenül — érezhetően fogékonyságot mutat.

Hány gyermek a "legjobb"?

A nemzetközi szakkutatások az 1930-as évektől kezdve alkalmazzák közvélemény-kutatásokban az *ideális gyermekszámra* vonatkozó kérdőív-kérdést. Ez többnyire így szól: *"Hány gyermeket tart Ön ideálisnak manapság egy egészséges családban?"* A tapasztalatok szerint a válaszokból számított ún. ideális gyermekszám-átlag (vagy a 100 családra jutó ideális gyermekszám átlaga) tükrözi az adott országban elterjedt szokásokat, hagyományokat, ezért országok közötti összehasonlítást is szolgál. De azt is megfigyelték, hogy a mutató értéke elég jól visszaadja a lakosság optimista vagy pesszimista beállítódásának alakulását is, mivel politikai-gazdasági hatásokra érzékeny. Így például a folyamatos idősoros vizsgálatok szerint prosperáló, ún. békés években a családok számára több gyermeket tartanak kívánatosnak az emberek, míg háborús években, recessziós időszakokban kevesebbet.

Magyarországon már hosszú ideje azt tartják jónak, ideálisnak, ha a családokban két — legfeljebb három — gyermek nevelkedik. A gyermekek ideálisnak tartott száma azonban csökkenőben van:

míg 1974-ben 100 családra 288,
1985-ben 100 családra 253,
1989-ben 100 családra 236 gyermeket

tartottak ideálisnak. Legutolsó adatunk 1993-ból származik. Ekkor azonban nem lakossági mintán tettük fel a kérdést, hanem a 40 éves és fiatalabb férfiak és a 35 éves és fiatalabb nők reprezentatív mintáján, akik átlagosan 210 gyermeket tartottak ideálisnak 100 családra. Az elmúlt 20 esztendő alatt az ideális gyermekszám-átlagnak ez volt a legalacsonyabb értéke.

A gyermekszám-ideálok vizsgálatára másfajta kérdőív-kérdéseket is használnak. Ezek általában azon alapulnak, hogy egy konkrét gyermekszám preferálása még nem jelenti, hogy az annál alacsonyabb (vagy magasabb) gyermekszámú családokat az emberek kevésbé tartanak jónak, megfelelőnek. A kérdés tehát nem egyetlen, helyeselt gyermekszám megnevezésére irányul, hanem arra, hogy a válaszadók különböző gyermekszámú családokról nyilvánítsanak véleményt: a gyermektelen, az egy-, a két-, a három-, valamint a négy- vagy többgyermekes családról külön-külön mondják meg, mennyire tartják jónak, ha egy házaspárnak éppen annyi gyermeke van. Válaszaikat egy ötfokú létra segítségével — az iskolai osztályzatokhoz hasonlóan — adhatják meg. Ilyen kérdés-szerkezetet először 1989-ben alkalmaztunk, 1995. évi adatainkat ezzel vetjük egybe.

A különböző gyermekszámú családok értékelése
Scoring the number of children by families

(százalék)

Mennyire jó, ha egy házaspárnak ...		5	4	3	2	1	Nem tudja	Osztályzat átlag
		nagyon jó	jó	közepes	rossz	nagyon rossz		
nincs gyermeke	1989	0,8	1,8	11,7	31,4	52,6	1,7	1,6
	1995	4,2	5,0	20,3	14,4	52,8	3,3	1,9
1 gyermeke van	1989	2,2	31,3	45,2	16,5	3,0	1,8	3,1
	1995	13,3	26,0	35,6	17,9	4,1	3,1	3,3
2 gyermeke van	1989	23,7	63,6	9,1	1,5	0,4	1,7	4,1
	1995	36,7	32,8	19,8	5,5	2,2	3,1	4,0
3 gyermeke van	1989	19,1	36,2	27,5	12,1	1,7	3,4	3,5
	1995	21,0	23,1	26,2	16,8	8,9	4,1	3,3
4 vagy több gyermeke van	1989	6,1	13,5	27,0	30,8	18,4	4,2	2,6
	1995	10,2	8,4	20,5	22,1	33,5	5,3	2,4

Az első megállapításunk az lehet, hogy *a gyermektelenséget a közvélemény változatlanul a legrosszabb állapotnak tartja egy házaspár számára*. Ha "osztályzat-átlagokat" számítunk, a gyermektelenségre adott átlagok mindkét vizsgálati évben 2,0 alatt maradnak: 1989-ben 1,6, 1995-ben pedig 1,8. Ez egybecseng egy másik kérdőív-kérdésre kapott eredménnyel is. Arra a kérdésre, hogy *"kinek jobb az életben: akiknek vannak gyermekeik, vagy akiknek nincsenek?"* — a megkérdezettek kerek háromnegyede úgy dönt: azoknak jobb, akiknek *vannak* gyermekeik. Értelemszerűen még magasabb az így vélekedők aránya kisgyermekes szülők körében. (Megjegyzendő, hogy ez a — nálunk természetesnek ható — eredmény nem jellemző minden országra nézve. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatunk tanulsága szerint Lengyelországban, Oroszországban, Németországban a kisgyermekes szülők nagyon jelentős hányada gondolta azt 1991-ben, hogy *"az életben azoknak jobb, akiknek nincsenek gyermekeik"*. Úgy tűnik tehát, hogy Magyarországon — legalábbis ma még — nagyon karakterisztikusan van jelen a gyermekcentrikus beállítódás.)

Ennek ellenére a két időpont között a vélemények bizonyos átstrukturálódása figyelhető meg: 84%-ról 67%-ra csökkent azok aránya, akik a gyermektelenséget rossz vagy nagyon rossz állapotnak tekintik, míg 2,6%-ról 9,2%-ra nőtt a gyermektelenséget ideális állapotnak minősítők részaránya. A gyermektelenség elfogadása viszonylagosan nagyobb arányú az alsó osztályhoz tartozó, nélkülözések között élő fiatalok körében, illetve azok között, akik maguk is

gyermektelenek. Érdeemes megjegyezni, hogy a felső középosztályhoz tartozó megkérdezettek közül senki sem minősítette ezt az állapotot jónak vagy nagyon jónak.

Kismértékben emelkedett azok aránya, akik az egygyermekes státust jónak vagy nagyon jónak tartják, s az emelkedés különösen az ötös osztályzat esetén volt szembeűnő. Ezzel összefüggésben csökkent azok aránya is, akik a két vagy három gyermeket tartják ideálisnak, kívánatosnak. A megkérdezettek túlnyomó többsége mindkét időpontban a kétgyermekes életformát tartotta legvonzóbbnak, az osztályzat-átlagok alapján jóra, 4-esre értékelve.

Jelentősebb változás következett be a három-, illetve négy- és többgyermekes lét megítélésében. Némileg csökkent a háromgyermekes család vonzereje is, de méginkább érzékelhető ez az ennél többgyermekes család esetében. 1995-ben többségi vélemény, hogy *rossz azoknak a házaspároknak az élete, akiknek sok gyermekük van*, ezen belül a megkérdezettek egyharmada — s az emelkedés a két időpont között itt volt drámai — ezt az állapotot kifejezetten nagyon rossznak minősíti.

Összefoglalva megállapítható, hogy *a közvélemény szerint ma jobb a házaspároknak, ha családépítkezési elképzeléseiket, a gyermek utáni vágyaikat kevesebb utóddal teljesítik, mint ahogyan azt még 6 évvel ezelőtt el lehetett képzelni*. Ez a változás tendenciájában megfelel a tényleges termékenységi arányszámokban jelentkező csökkenésnek. A visszaesés azonban közel sem nevezhető jelentősnek, s ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a vizsgált időszak alatt végbement társadalmi-gazdasági változások — Magyarországgal ellentétben — más, volt szocialista országokban nagyon jelentős visszaeséseket, változásokat eredményeztek a népesség termékenységi magatartásában, a gyermekvállalási attitűdökben, értékrendben. A közvélemény-kutatási adatok ugyanakkor figyelmeztetnek is, hogy bár még a magyar társadalomban ténylegesen nincs jelen a tudatos gyermektelenség, de gondolati szinten — ha halványan is —, de megjelentek az első arra utaló jelek, hogy a gyermekkel kapcsolatos értékrend változás előtt áll: a tudatos gyermektelenség negatív megítélése mérséklődik, a státusz elfogadottabbá válik.

Milyenek a sokgyermekesek?

Évtizedeken keresztül nem szorult különösebb bizonyításra, hogy a családok életszínvonalát a keresők és eltartottak egymáshoz viszonyított aránya szabja meg, mindenekelőtt az, hogy a szülőknek hány gyermek felneveléséről kell gondoskodniok. Bár a családok meghatározó többségére ez ma is érvényes, és ebből következően a gyermektelen házaspárok körében alul-, a három- és többgyermekesek körében felülreprezentáltak a szegények, a Magyar Háztartás Panel adatai azt mutatják, hogy a gyermekszám növekedése és a szegénységbe

kerülés közötti kapcsolat nem lineáris. Ennek az is oka, hogy pl. a gyermekét egyedül nevelő szülők esetében 1—2 gyermek mellett is nagyobb a szegények aránya. (Egy igen szűk rétegnél ennek a fordítottja is igaz: magas jövedelem mellett három gyermek eltartása sem sodorja a családot a szegénység felé.)

A szociálpolitikai megfontolások ugyancsak évtizedek óta — és jelenleg is — olyan lépcsőfoknak tekintik a család háromgyermekessé válását, amely azt sugallja, hogy ekkor minőségi változás történik a családok életében. Ezt a közgondolkodás is erősíti: Magyarországon — az elmúlt 20 év folyamatos vizsgálatai szerint — az emberek többsége azt tartja *jónak, helyesnek, ideális helyzetnek*, ha a családokban két gyermek nevelkedik. E két dolog (a szociálpolitika szempontja és a közvélemény állásfoglalása) között azonban mégis van egy nehezen feloldható feszültség. A három- és többgyermekesek kiemelt támogatása két szempontból is fontos. Részből azért, mert közöttük valóban több a társadalom segítségére szoruló aránya. De azért is, mert a termékenység javulásához arra lenne szükség, hogy a kétgyermekes szülők közül a jelenleginél többen vállalkozzanak harmadik gyermekekre. A kettős cél megvalósítása a közgondolkodás részéről toleranciát és szolidaritást igényel. Mégis az állapítható meg, hogy ez a közvéleményben csökkenően van, a "sokgyermekes" jelző egyfajta stigmává válik. Ezt két kérdés idősoros adatai mutatják. A sokgyermekes, ún. "nagy családnak" tulajdonított gyermekszám átlaga csökken. (1974-ben még zömmel csak a 4-5-6 gyermekes családokat tartották az emberek sokgyermekeseknek, a háromgyermekeseket pedig természetesnek, normálisnak, 1995-ben azonban a lakosság közel 60%-a már a háromgyermekeseket is a "nagy családok" közé sorolta, sőt nem jelentéktelen számban még a kétgyermekeseket is.)

*A sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermekszám
alakulása 1974—1995 között (százalék)*
*Number of children attributed to families with several children
from 1974 through 1995 (percent)*

A kutatás éve	A sokgyermekes családok gyermekszáma								Nem tudja	Össze- sen	Átlag
	1	2	3	4	5	6	7	8 vagy több			

(N = 1000 fő/év)

1974	-	-	11	29	31	18	10	.	1	100	4,87
1983	-	.	14	33	27	15	5	5	1	100	4,76
1985	-	.	26	37	22	8	2	4	1	100	4,33
1987	.	.	19	34	27	10	4	5	1	100	4,56
1989	.	1	20	31	27	12	3	5	1	100	4,59
1995	1	9	56	22	8	2	.	.	1	100	3,37

Az a tendencia, hogy a sokgyermekes családoknak tulajdonított gyermek-szám átlaga 20 esztendő alatt 1,5-del (vagyis átlagosan 1—2 gyermekkel) lecsökkent, nagyon jelentős szemléletmódbeli változás. Ezen belül is legnagyobb törés 1989 és 1995 között következett be, amikor megháromszorozódott azok aránya, akik szerint három (esetleg kevesebb) gyermekkel is már ún. sokgyermekes családról lehet beszélni. (Ehhez hasonló — de kisebb mértékű — az 1983—1985 közötti véleményváltozás, amikor is két év alatt megduplázódott a három /vagy kevesebb/ gyermeket "soknak" tartók aránya. 1985-ben a népesedéspolitikai kedvezmények arra irányították a figyelmet, hogy ez az a küszöb, amikor a családok már a társadalom segítségére szorulnak.) Az 1989—1995 közötti változás részben ugyancsak a családi pótlékkel kapcsolatos döntések nyomait hordozza (mely szerint alanyi jogon csak három vagy több gyermek után jár a támogatás), de nagy valószínűséggel azt is, hogy az életszínvonal csökkenése miatt általánosan is nehezedett a gyermekek eltartása.

A lakosság túlnyomó többsége úgy tudja: a sokgyermekes családok a társadalom valamely meghatározott rétegére, csoportjára koncentrálódnak. 1995-ben az emberek 84%-a vélekedett így. Viszonylag kevesen gondolnak ilyenkor olyasfajta társadalmi csoportokra, mint pl. a falusiakra, az alacsonyan iskolázottakra vagy akár a vallásos családokra; legsűrűbben a cigány népességet említik. Az így vélekedők aránya a 10—12 évvel ezelőtti tapasztalathoz képest növekedett:

*Vannak-e a lakosságnak olyan rétegei, csoportjai,
ahol az átlagosnál több gyermek születik?
(százalék)*

*Are there any strata or groups of the population where
more children are born than the average?
(per cent)*

Vélemény	A közvélemény-kutatás éve (N= 1000 fő/év)		
	1983	1985	1995
Nincsenek	30	28	16
Vannak	70	72	84
Ezen belül:			
- cigányok	59	57	63
- mások	11	15	17

Ezzel egyidejűleg jelentősen megnövekedett a sokgyermekes szülők negatív megítélése, mint olyanoké, akik felelőtlenül, a "normálisan gondolkodó emberek terhére" hoznak világra az átlagosnál több gyermeket. Ez a vélekedés

nem volt korábban sem ismeretlen, ám a véleményváltozások nagyon kedvezőtlen tendenciája az, hogy a negatív megítélés mód ma már a háromgyermekes családokra is kiterjed. Az egyik markáns vélemény típus szerint az ilyen családok általában gyermekszerető, családcentrikusak. (1985-ben még ez volt a leggyakoribb vélemény.) A másik vélemény típus negatív ítéleteket tartalmaz: tudatlanok, nem ismerik a védekezés, a családtervezés módszereit, vagy felelőtlenek, mivel nem alkalmaznak fogamzásgátlási módszereket, vagy pedig kizárólag csak a szociálpolitikai kedvezmények miatt vállalkoznak annyi gyermekre. Végül a harmadik vélemény típus azt képviseli, hogy a sokgyermekesek között ilyenek is — olyanok is vannak.

1985 óta folyamatosan csökkent azok aránya, akik az átlagosnál több gyermek vállalását kizárólag pozitív jelzővel minősítették, és 1995-re nagyon jelentősen megnövekedett a negatív minősítések aránya:

*A sokgyermekes családok megítélése
a véleménnyel rendelkezők válaszai alapján
(százalék)²*

*Judgement of families with many children according to the answers
of respondents having an opinion
(per cent)*

A közvélemény- kutatás éve	Csak pozitív jelzővel minősít	Részben pozitív — részben negatív véle- ményt mond	Csak negatív jelzővel minősít
1985	37	29	34
1987	23	39	38
1989	30	31	39
1995	21	17	62

² A véleménnyel nem rendelkezők aránya mintegy 4—5%/év.

A negatív minősítések aránya részben amiatt növekedett meg, hogy az emberek ma elterjedtebbnek tartják a szociális kedvezmények miatti gyermekvállalást, mint korábban. Míg 1985-ben az összes negatív minősítés 48%-át tette ki ennek a motívumnak az említése, 1995-re az így vélekedők aránya 10 százalékponttal megnövekedett.

A vélemények a válaszadók társadalmi-demográfiai paraméterei mentén kevésbé differenciálódnak. Gyengén, de logikailag értelmezhetően elsősorban az iskolai végzettségtől, az eltartott gyermekek számától függenek, továbbá attól, hogy a válaszolók hová sorolják magukat egy képzeletbeli társadalmi ranglétrán. Az alacsony iskolázottság, a három vagy több eltartott gyermek és

a társadalmi ranglétra legalacsonyabb fokához tartozás érzete azt a véleményt erősíti, hogy sokgyermekes családok nem kizárólag csak a cigány népességben vannak, s hogy e családokat főleg a gyermekszeretet vezérli. Ez azonban az általánosan tapasztalt tendenciához képest csupán néhány százalékpontos, nem szignifikáns erősségű eltérés a pozitív megítélismód irányába. A közvéleményre leginkább jellemző állásfoglalást — az egyre negatívabbá váló megítélismódot — elsősorban a gyermektelen vagy egy-, kétgyermekes, iskolázottabb, és a társadalmi ranglétra középső vagy magasabb fokán álló csoportok képviselik.

A vélemények negatív irányba történő változása nagyon kedvezőtlen folyamat, még akkor is, ha nem feltétlenül az előítéletek növekedésére kell gondolni, csupán a tapasztalatokon alapuló ténymegállapításokra. Az utóbbi időben sok olyan információhoz jutottak az emberek, melyek arról tudósítanak, hogy vannak olyan régiók, esetenként akár egész falvak, amelyek erősen sújtottak a munkanélküliségtől, s ahol a lakosság egyedüli pénzforrása a gyűjtemény és a családi pótlék. S mivel a törvény e juttatásokat a három- (és több) gyermekeseknek alanyi jogon biztosítja, az emberekben joggal támad az a képzet, hogy befizetett adójuk és társadalombiztosításuk jórészt azokra a családokra fordítódik, akiknél a gyermekvállalás a megélhetés forrása. Ez azonban nem szolidaritás-növelő hatással jár, hanem az ellenérzések növekedésével. Elfogadhatóbb megoldás lenne a gyermeknevelés jövedelemadózáson keresztül történő méltányolása. Az alanyi jogon járó családi pótlék visszaállítását kifejezné, hogy a társadalomnak minden megszületett gyermek egyformán fontos, és ennek pozitív üzenete lenne. *A jövedelemadón keresztül történő differenciálás nem stigmatizálná a családok kettőnél több gyermeket vállaló, fogyatkozó csoportját.* Az állampolgárok pedig joggal számíthatnának arra, hogy az áldozatokból mindenki részt vállal, még a jó anyagi körülmények között élő háromgyermekesek is, a társadalmi szolidaritás forintjai pedig valóban a rászorultakhoz jutnak, függetlenül attól, hogy egy-, két-, vagy többgyermekesek támogatásáról van-e szó.

Tárgyszavak:

Közvélemény-kutatás
Népesedés